

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

УДК 373.5.001.73

DOI: 10.20535/2307-5244.45.2017.117732

А. І. Махінько

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

A. Makhinko

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

СЕРЕДНЯ ШКОЛА В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Secondary School under Educational Space Transformation in Modern Ukraine

У статті висвітлюється історія реформування середньої освіти, вдосконалення форм і методів навчально-виховного процесу.

Ключові слова: незалежна Україна, середня освіта, школа, реформа освіти.

The article is dedicated to the reforms in secondary education of Ukraine during the period from establishment of the independent country in early 1990s till the beginning of the 21st Cent. The legislative and normative base, as well as practice of implementing its key points, were analyzed. The author concludes that this period is characterized by an intensive reform and adjustment to global standards. A particular attention is paid to problems of high schools in the countryside. Conclusions focus mainly on the results of the high school development and prospects for subsequent modernization of this sphere.

Keywords: independent Ukraine, secondary education, educational reform.

Кінець XX — початок XXI ст. став для України періодом важливих системних змін. Розбудова держави, формування ринкової економіки, трансформація суспільства, реформи, спрямовані на модернізацію всіх сфер суспільного життя. Однією з них є освітня реформа, що має важливе значення для подальших суспільних змін. Узгодження національної системи освіти зі світовими нормативами є комплексною модернізацією, оскільки охоплює всі освітні рівні, складовою яких є загальна середня освіта.

Дослідження проблематики перебуває в площині, насамперед, педагогічних наук. Тематика таких наукових праць стосується загальнотеоретичних і методичних засад реформування середньої освіти. В історичній на-

уці це питання висвітлено недостатньо. Переважно в таких роботах розкриваються особливості становлення національної школи та проведення освітніх реформ на різних історичних етапах. Спробу комплексно дослідити сучасні перетворення в загальноосвітній школі зроблено у дисертації автора цієї статті. Отже, метою роботи є висвітлення змін у середній освіті та їх особливостей.

Умовно освітню модернізацію доцільно розділити на два етапи. Перший охоплюватиме 1991–2001 рр., коли визначалися концептуальні завдання, розв'язання яких мало сприяти розбудові національної школи, водночас наближуючи її до сучасних світових стандартів. Другий етап охоплюватиме період з 2002 р., деякою мірою донині. Його особливістю є поступова реалізація зазначених завдань, проте варто відзначити їх певну безсистемність на яку буде вказано докладніше.

Нині за офіційними даними в державі функціонують 16,9 тис. загальноосвітніх навчальних закладів, де в 2016/17 навч. р. здобувало освіту 3846 тис. учнів, в той час, коли 1991 р. у 21,8 тис шкіл навчалось 7132 тис учнів (веб-сайт Держкомстату України). Наявна стійка тенденція до скорочення освітньої мережі, спричинена насамперед демографічною кризою, оскільки кількість учнів і, відповідно, навчально-виховних установ зменшувалась протягом останньої чверті століття.

Перетворення перших років незалежності стосувалися реорганізації системи освіти, що було зафіксовано в Законі «Про освіту», який у травні 1991 р. ухвалила Верховна Рада УРСР. Цим нормативним актом визначалися мета, основні принципи освіти, її структура, права та обов'язки учасників навчально-виховного процесу. Зокрема, законодавчо закріплювалася обов'язковість повної загальної середньої освіти та визначалося, що вона «забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство і виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення» (Закон України «Про освіту», 1991) Таким чином, загальноосвітній заклад мав сприяти гармонійному розумово-фізичному розвитку та здійснювати суспільне виховання майбутнього громадянина. В свою чергу, держава брала на себе обов'язки гарантувати право на освіту з фінансуванням її здобуття.

У вересні 1991 р. Міністерство освіти України в контексті ухваленого закону затвердило Концепцію середньої загальноосвітньої школи, якою визначалися основні стандарти середньої освіти, а також дало детальну характеристику обов'язкових і додаткових предметів, акцентувало на профільному

навчанні, факультативах та курсах на вибір. Фактично, це була деталізація норм, визначених у законі «Про освіту» щодо середньої освіти.

Важливим доробком стало затвердження 1993 р. Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття»), яка визначила основні стратегічні засади змін української освіти. Положення розділу «Загальна середня освіта» переважно дублювали ухвалену раніше Концепцію, але саме в Програмі було визначено завдання рівнів середньої освіти — початкової, базової та повної, що згодом було законодавчо закріплено в наступних нормативних актах. Окрім того, в Програмі вперше було зафіксовано рівноправність приватних і державних навчальних закладів у наданні освітніх послуг.

Трансформація вітчизняної школи на першому етапі ускладнювалась економічними проблемами, що негативно позначалося на фінансуванні освіти. Незважаючи на важливість та державний пріоритет, програмні положення переважно залишалися декларативними, рекомендації парламентських слухань та освітянських конференцій не втілювались.

Модернізація освіти завжди викликає зацікавлення в суспільстві, оскільки стосується майже кожного його представника. Зважаючи на це, освітяни наголошували на ініціюванні громадського обговорення мети, змісту реформ та механізму їх здійснення. Пропонувалося широко обговорити ці аспекти на фахових наукових і науково-практичних конференціях, засіданнях учених рад, батьківських зборах, у засобах масової інформації тощо (Баханов, К. 2006, с. 7). Так, на початку 1996 р. було засновано науково-координаційну Раду, підсумком роботи якої стало створення концепції Державного стандарту загальної середньої освіти. Також було сформовано тимчасові робочі групи для розробки стандартів із кожної галузі.

Концептуальним підсумком законотворців стало те, що 1999 р. парламент прийняв Закон «Про загальну середню освіту», а 2000 р., зважаючи на світовий досвід та рекомендацію Ради Європи, ухвалено перехід на 12-річне навчання, який мав здійснюватися поетапно, щоб підготувати відповідну методичну базу. Наступного року галузеве міністерство затвердило Концепцію загальної середньої освіти, що була зорієнтована на нові освітні стандарти. Це нововведення викликало резонанс у суспільстві. Соціологічні дослідження показали негативне ставлення до 12-річної освіти 65,4% батьків та 84,8% педагогів (Соціологічне дослідження... с. 107, 111). Їхніми аргументами стали недоречність затягування навчального процесу та пізня соціалізація випускників. З боку держави це була спроба сповільнити приплив робочої сили на ринок праці в умовах нестабільного економічного розвитку, оскільки до вищих навчальних закладів вступала б лише певна кількість молоді.

В контексті нового закону було також розроблено й затверджено нові стандарти початкової освіти, оскільки планувалося починати навчання в 6-річному віці за умови, що немає протипоказань (хвороба чи психофізіологічні особливості) до систематичного навчання. 2000 р. запроваджено нову систему оцінювання знань учнів за 12-бальною шкалою та семестровий контроль. Нові критерії оцінювання дали можливість істотно зменшити кількість учнів, які залишалися на другий рік опановувати навчальну програму, оскільки атестували школярів, які виявили елементарний рівень знань. 1999 р. їх кількість становила 41,3 тис. учнів (Статистичний збірник, с. 196), а у 2016/17 навч. р. — лише 1254 (Статистичний бюлетень, с. 55). При цьому в початковій школі їх було 92,4%, що свідчить про неготовність до шкільного навчання певної кількості першокласників.

Останнім концептуальним документом стала погоджена на загальноукраїнських зборах освітян 2001 р. Національна доктрина розвитку освіти, що визначала пріоритетні напрями реформ, зокрема в загальноосвітній сфері: обов'язковість повної середньої освіти, пріоритетність профільного навчання, створення різних форм навчання для реалізації доступності освіти. Загалом усі заходи модернізації спрямовувалися на потреби суспільства в інформаційну епоху.

Щоб подолати негативну тенденцію щодо кадрового забезпечення галузі, 2002 р. уряд затвердив програму «Вчитель», змістом якої стало визначення напрямів забезпечення соціально-економічних гарантій для професійної самореалізації педагогічних працівників, забезпечення державної підтримки освітян (Державна програма «Вчитель», с. 2–3). Для заохочення педагогічних працівників і відзначення їхньої праці встановлено звання «Народний учитель України», засновано 5 щорічних Державних премій в освіті, 30 премій Верховної Ради України працівникам загальноосвітніх, професійно-технічних, дошкільних та позашкільних навчальних закладів. Актуальною залишається проблема поліпшення оплати праці педагогів.

Реалізацією засад нової школи стало затвердження 2004 р. Державного стандарту базової й повної середньої освіти. Певною мірою, перші роки його дії мали стати своєрідною апробацією, оскільки в ньому було зроблено спробу компетентнісного підходу, який реалізовується у відповідних європейських освітніх стандартах. Відповідно, учні мають не лише набувати знань, а й уміти ними користуватися. Згодом, враховуючи досвід європейських країн і пропозиції Ради Європи стосовно цього питання, в Україні виокремлено основні компетентності: вміння вчитися, загальнокультурна, соціально-трудова та інформаційна (Наказ МОН «Про затвердження загальних критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти»). Також

у цьому нормативному акті наголошувалось на профілізації старшої школи, що мало дати учням можливість зорієнтуватись у виборі фаху.

2010 р. затверджено Концепцію розвитку інклюзивної освіти, метою якої є створення умов для освіти та соціальної реабілітації дітей з особливими потребами (зокрема з інвалідністю), а також формування позитивного ставлення суспільства до осіб з інвалідністю. Окрім спеціальних навчально-виховних закладів для дітей з обмеженими можливостями, передбачено реалізацію права на освіту через інклюзивне навчання, що передбачає інтеграцію такої дитини до звичайного учнівського колективу або створення спеціального класу в загальноосвітньому закладі. 2016 р. освіту в інклюзивних класах здобувало 2720 дітей з особливими потребами, а 5265 таких дітей навчались у спеціальних класах. Загальна кількість дітей-інвалідів, які навчаються в середніх школах становить майже 62 тис. осіб (Інформаційно-аналітичні матеріали, с. 20–21). У загальнодержавному масштабі цей показник достатньо невеликий. Така тенденція зумовлена впливом низки об'єктивних та суб'єктивних факторів: наявністю відповідної матеріально-технічної бази, навчально-методичного забезпечення, ставленням суспільства до осіб з особливими потребами та реалізації їхнього права на доступ до високоякісної освіти. Втім, уряд постановою 2016 р. ухвалив повністю охопити дітей з інвалідністю інклюзивним навчанням та ліквідувати систему корекційних інтернатних закладів до 2022 р. (Постанова КМУ «Про внесення змін до постанови КМУ від 23.04.2003 р»).

Складовою освітньої модернізації стало впровадження профільного навчання. Офіційно перехід відбувся 2010 р., для чого було завершено роботу над Державним стандартом та підготовлено в цілому навчально-методичне забезпечення. Профілізація має дати майбутнім випускникам можливість краще орієнтуватися на ринку праці, визначаючи сферу майбутнього фаху ще в загальноосвітньому навчальному закладі. Проте в сучасних умовах є проблеми, які ускладнюють цей процес. По-перше, недостатність матеріально-технічної бази та педагогічних працівників сільських шкіл істотно обмежує вибір профілів. По-друге, поза увагою фахівців залишилася проблема реалізації інтересів учнів, які мають схильність до технічної праці, але не орієнтовані вступати до вищих навчальних закладів.

Практично реформи української освіти реалізуються з використанням європейського шкільного досвіду. Проте трансформація має суперечливі риси й у деяких моментах держава робить кроки назад. Так, 2010 р. було прийнято рішення повернутися до 11-річного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах та внесено відповідні зміни до освітнього законодавства. 2017 р. тенденція змінилася на користь 12-річної середньої освіти.

2016 р. оприлюднено для обговорення серед широкого загалу проект «Нова школа», що містив нові концептуальні засади перетворень у середній освіті. Основними засадами нової концепції є зв'язок знань з життям та вміння ними користуватися, виховання на загальнолюдських цінностях, партнерська педагогіка й дитиноцентризм, професіональний і творчий педагог, автономія школи. Реалізацію плану розраховано на 13 років, з поділом на три етапи. На цих етапах на нові засади мають поступово переходити початкова, базова середня та старша профільна школи (Нова школа. Простір освітніх можливостей, с. 9, 31–32).

В контексті реалізації названої програми у вересні 2017 р. парламент ухвалив нову редакцію Закону «Про освіту», якою в загальноосвітній сфері передбачено певні новації. По-перше, розширено перелік навчально-виховних форм: додано педагогічний патронаж, коли вчителі забезпечують засвоєння навчальної програми, якщо учень не може засвоювати знання в традиційній формі, та домашню освіту, яку надають безпосередньо батьки. По-друге, профільна освіта в старшій школі має здійснюватись за професійним та академічним напрямом. Професійний напрям є профільним навчанням, орієнтованим на ринок праці, а академічний — своєрідним поєднанням програми професійного з поглибленим вивченням окремих предметів для подальшого навчання у вищих навчальних закладах (Закон України «Про освіту, 2017). Одночасно реалізація проекту профільного навчання має низку проблем. Насамперед забезпечення варіативності профілів у конкретному навчальному закладі, що ускладнюється в сільському навчальному закладі. Також ця норма фактично має ліквідувати мережу спеціальних шкіл з поглибленим вивченням окремих предметів.

Особливо гострої критики й міжнародного резонансу зазнала норма закону, що визначає мову навчання. В цьому разі її розглядають як порушення права національних меншин на навчання рідною мовою. Нормативний акт планується передати на експертизу щодо відповідності до європейської Хартії регіональних мов або мов меншин, яку Україна ратифікувала 2003 р., щоб визначити наявність суперечностей. Однак така експертиза мала стосуватися проекту закону, а не його ухваленого варіанту, тому видається нелогічною.

Подальші трансформації в середній освіті залишають невирішеними певну кількість комплексних проблем. По-перше, це загальне скорочення мережі загальноосвітніх навчальних закладів, особливо на селі. Аби зберегти мережу сільських шкіл від закриття, до Закону «Про загальну середню освіту» внесено норму, яка набрала чинності на початку 2011 р., щодо існування класів наповненістю не менше, ніж 3 учні. Для полегшення ситуації, пов'язаної з закриттям сільських навчальних закладів 2003 р було затвердже-

но урядову програму «Шкільний автобус», якою передбачено організувати регулярне безоплатне перевезення до місць навчання та додому учнів і педагогічних працівників. До неї також долучаються місцеві аграрні й автотранспортні підприємства. На рівні місцевих громад збереження навчального закладу вирішується шляхом відкриття комплексу «школа — дитячий садок». Їх питома вага становить близько 75% від загальної кількості закладів такого типу.

Скорочується вітчизняний педагогічний контингент: за 25 років його кількість зменшилася на 131 тис. осіб. Це зумовлено сукупністю різних факторів: скороченням кількості середніх навчальних закладів, падінням престижу праці вчителя, що виявилось у повільній кадровій ротації. Вакантними у 2016/17 навч. р. залишилося 550 вчительських ставок. Стабільно високим є якісний склад вітчизняного вчительського загалу — 91% педагогів мають вищу фахову освіту. Традиційною є гендерна диспропорція галузі, оскільки жінки становлять 85,5% від питомої кількості вчителів (Скільки вчителів нарахували минулого навчального року, 2017).

Потребує зміцнення матеріально-технічна база середніх загальноосвітніх закладів, особливо в селах. Розвиток електронних мереж, мультимедійних засобів навчання може суттєво змінити форму, зміст, а можливо, і сенс шкільної освіти. Нині застосовують інноваційні методи з використанням технічних засобів навчання переважно педагоги загальноосвітніх навчальних закладів нового типу (гімназій, ліцеїв, колегіумів) та шкіл з поглибленим вивченням окремих предметів, а також учителі приватних середніх шкіл. На державному рівні вживаються заходи з інформатизації загальноосвітніх шкіл. Загалом тенденція позитивна, але середня освіта потребує збільшення державного фінансування для ефективного її функціонування та збереження потенціалу галузі.

Отже, трансформація середньої освіти триває. Реалізація концептуальних засад модернізації галузі ускладнюється не завжди послідовним їх втіленням, а також низкою факторів, що істотно впливають на результати цього процесу. В свою чергу, скорочення мережі освітніх закладів, певні кадрові проблеми, недостатнє фінансування галузі та невідповідна забезпеченість шкіл матеріально-технічною базою залишаються стабільними проблемами, які так і не було розв'язано за останню чверть століття.

Баханов, К. 2006. Державний стандарт загальної середньої освіти: шляхи вдосконалення. *Рідна школа*. 6. 6–9.

Верховна Рада України, 2017. *Закон України «Про освіту»*. [online] Київ: Верховна Рада України. Режим доступу: <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>> [Дата звернення 28 вересня 2017]

Державна програма «Вчитель». 2002. *Освіта України*. № 27 (323), 2–3.

Держкомстат України. 1998–2017. *Статистична інформація: загальноосвітні навчальні заклади*. [online] Київ: Держкомстат України. Режим доступу: <<http://www.ukrstat.gov.ua>> [Дата звернення 21 вересня 2017]

Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2016/17 навчального року. *Статистичний бюлетень*. 2017. Київ: ІВЦ Держкомстату України.

Закон України «Про освіту». 1991. *Відомості Верховної Ради України*. № 34. Ст. 454.

Кабінет Міністрів України. 2016. *Постанова КМУ 26.10.2016 р. № 753 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 585»*. [online] Київ: Кабінет Міністрів України. Режим доступу: <<http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249444891>> [Дата звернення 22 вересня 2017]

Міністерство освіти і науки України. 2016. *Інформаційно-аналітичні матеріали з питань підготовки до 2016–2017 навчального року*. [online] Київ: Міністерство освіти і науки України. Режим доступу: <<http://www.mon.gov.ua/content/Новини/2016/08/17/konf20162.doc>> [Дата звернення 22 вересня 2017]

Міністерство освіти і науки України. 2008. *Наказ «Про затвердження загальних критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти»*. [online] Київ: Міністерство освіти і науки України. Режим доступу: <<http://www.mon.gov.ua>> [Дата звернення 21 вересня 2017]

Міністерство освіти і науки України. 2016. *Нова школа. Простір освітніх можливостей*. [online] Київ: Міністерство освіти і науки України. Режим доступу: <<http://www.mon.gov.ua>> [Дата звернення 27 вересня 2017]

Скільки вчителів нарахували минулого навчального року, 2017. [online] Київ: Педрода. Портал освітян України. Режим доступу: <<https://www.pedrada.com.ua/article/1315-sklki-vchitely-narahuvali-minulogo-navchalnogo-roku>> [Дата звернення 27 вересня 2017]

Соціологічне дослідження «Система освіти в оцінках громадян України». 2007. Київ: Нічлава.

Статистичний збірник: *Загальноосвітні, позашкільні, дошкільні та професійно-технічні навчальні заклади (1996–2000)*, 2001. Київ: Компас.

Bakhanov, K. 2006. Derzhavnyi standart zahalnoi serednoi osvity: shliakhy vdosko-nalennia. *Ridna shkola*. 6. 6–9.

Verkhovna Rada Ukrainy. 2017. *Zakon Ukrainy «Pro osvitu»* [online] Kyiv: Verkhov-na Rada Ukrainy. Rezhym dostupu: <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>> [Data zvernennia 28 veresnia 2017]

Derzhavna prohrama «Vchytel». 2002. *Osvita Ukrainy*. № 27 (323). 2–3.

Derzhkomstat Ukrainy. 1998–2107. *Statystychna informatsiia: zahalnoosvitni navchal-ni zaklady*. [online] Kyiv: Derzhkomstat Ukrainy. Rezhym dostupu: <<http://www.ukrstat.gov.ua>> [Data zvernennia 21 veresnia 2017]

Zahalnoosvitni navchalni zaklady Ukrainy na pochatok 2016/17 navchalnogo roku. *Statystychnyi biuletyn*. 2017. Kyiv: IVTs Derzhkomstatu Ukrainy.

Zakon Ukrainy «Pro osvitu». 1991. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 34. St. 454.

Kabinet Ministriv Ukrainy. 2016. *Postanova KMU 26.10.2016 r. № 753 «Pro vnesen-nia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 kvitnia 2003 r. № 585»*. [onli-ne] Kyiv: Kabinet Ministriv Ukrainy. Rezhym dostupu: <<http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249444891>> [Data zvernennia 22 veresnia 2017]

Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. 2016. *Informatsiino-analitychni materialy z py-tan pidhotovky do 2016–2017 navchalnogo roku*. [online] Kyiv: Ministerstvo osvity i na-uky Ukrainy. Rezhym dostupu: <<http://www.mon.gov.ua/content/Новини/2016/08/17/konf20162.doc>> [Data zvernennia 22 veresnia 2017]

Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. 2008. *Nakaz «Pro zatverdzhennia zahalnykh kryteriiv otsiniuvannia navchalnykh dosiahnen uchniv u systemi zahalnoi serednoi osvity»*. [online] Kyiv: Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Rezhym dostupu: <<http://www.mon.gov.ua>> [Data zvernennia 21 veresnia 2017]

Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. 2016. *Nova shkola. Prostir osvitynikh mozhlyvosti*. [online] Kyiv: Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Rezhym dostupu: <<http://www.mon.gov.ua>> [Data zvernennia 27 veresnia 2017]

Skilky vchyteliv narakhuvaly mynuloho navchalnogo roku, 2017. [online] Kyiv: Pedrada. Portal osvitan Ukrainy. Rezhym dostupu: <<https://www.pedrada.com.ua/article/1315-sklki-vchitelv-narahuvali-minulogo-navchalnogo-roku>> [Data zvernennia 27 veresnia 2017]

Sotsiologichne doslidzhennia «Systema osvity v otsinkakh hromadian Ukrainy». 2007. Kyiv: Nichlava.

Statystychnyi zbirnyk: Zahalnoosvitni, pozashkilni, doshkilni ta profesiino-tekhniczni navchalni zaklady (1996–2000). 2001. Kyiv: Kompas.

УДК 94(477)+37.014.53:075.8

DOI: 10.20535/2307-5244.45.2017.117734

С. О. Костилєва

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

S. Kostyleva

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ ТА ПОЛІЕТНІЧНІСТЬ НА СТОРІНКАХ ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Multiculturalism and Polyethnicity in Textbooks on the History of Ukraine for Higher School

У статті аналізується змістове наповнення сучасних підручників з історії України у контексті віддзеркалення основних принципів полікультурності й поліетнічності. Наголошується, що ці принципи є наріжними в формуванні європейської ідентичності, а отже, мають важливе значення для інтеграції України до Європи. Обґрунтовується висновок про недостатнє їх представлення як на фактологічному, так і на концептуальному рівні в сучасній історичній літературі для вищої школи та про необхідність виправлення цього недоліку.

Ключові слова: полікультурність, поліетнічність, підручник, історія України.